

LITERATURA

Skryté venkovské školy. K. Trnková, D. Knotová, L. Chaloupková: Málotřídní školy v České republice. Paido, Brno 2010, 197 s. ISBN 978-80-7315-204-8.

Na sklonku roku 2010 vyšla v brněnském nakladatelství Paido poměrně originální publikace; originální v několika rovínách. Předně se zabývá tématem malých venkovských škol, které zůstávalo skutečně celá desetiletí v českém pedagogickém výzkumu takřka nepovšimnuto. Za poslední výstup, systematicky se věnující vzdělávání na venkově, bylo možné považovat sborník příspěvků z pedagogické konference ze 60. let 20. století (Hintnaus ed. 1969). Teprve na počátku 21. století se iniciativou několika výzkumníků z Ústavu pedagogických věd v Brně zformovala pracovní skupina zabývající se problematikou venkovských základních škol (Emmerová 2000; Trnková 2006; viz též monotematické číslo časopisu *Studia Paedagogica* 2008 věnované tématu „Škola a místo“). Publikace *Málotřídní školy v České republice* je souhrnným výstupem grantového projektu výše uvedeného týmu.

Nemysleme si však, že „zase v něčem zaostáváme“ za západním světem. Otázky školství na venkově představují dlouhodobě okrajové téma i ve zbytku Evropy a dalších vyspělých zemích, jak dokumentuje celá řada autorů (DeYoung 1987 aj.) nebo například i ústřední téma sjezdu Evropské asociace výzkumu ve vzdělávání EERA, který proběhl v září tohoto roku v Berlíně – „Urban Education“. Nelze se ubránit myšlence, že s tématem venkovských škol se to má obdobně jako s obecnými otázkami venkovského prostředí, rozvoje venkova, života na venkově. Jako venkovský prostor můžeme sice – s ohledem na celou řadu kritérií a definic vymezení venkova – označit téměř 80 % území Česka, na této ploše je však soustředěna pouze čtvrtina z celkového počtu obyvatel. V tomto venkovském prostoru se pak nachází asi 60 % základních škol, z nichž je většina málotřídních, tj. alespoň v jedné třídě se společně vyučují dva nebo více ročníků prvního stupně. Nicméně podíl žáků navštěvujících tyto školy je z celkového počtu školou povinných dětí v Česku pouze 10 %. Stejně jako v počtu obyvatel venkovského prostoru rozhoduje i zde počet osob, nikoli počet objektů, budov. Počet hlasů, které hovoří, prezentují se, prosazují zájmy. Dominantní většina lidí nemá osobní zkušenost s málotřídní školou, nenavštěvovala venkovskou školu, poměřuje vzdělávací prostředí standardem školy městské, úplně devítileté. Mezi laickou veřejností ve městech se dokonce setkáváme s údivem, že takové školy v české společnosti ještě existují – „málotřídky, to bylo dříve, ne?“ Proto je důležitým počinem vznik publikace souhrnně referující o tomto typu škol.

Kniha přináší historický přehled vývoje sítě malých venkovských škol (proto je nepochopitelné politické pojmenování našeho státu Česká republika v názvu publikace, namísto geografického označení Česko, které by zajistilo kontinuitu

vymezeného území, o němž se hovoří – autorky pak musejí používat opisy jako „na našem území v 19. století“, kdy ještě Česká republika neexistovala), a jeho širší souvislosti (např. vzdělávací politika, demografická situace na venkově aj.). Dále analyzuje současnou situaci ve venkovském školství a to jak z hlediska počtu a rozmístění škol, tak prostředí, v němž fungují – legislativního prostředí, oficiálních dokumentů týkajících se těchto škol, vztahu školy a jejího zázemí. Autorky věnují velkou část tohoto oddílu diskuzi vlastních poznatků z dotazníkového šetření realizovaného mezi zástupci škol a zřizovateli škol (lokální samosprávou). Tento výzkum přináší skutečně unikátní zjištění názorů na úlohu venkovských škol těch, kdo k nim mají nejbližší, nazírání na lokální vzdělávací politiku, která může být diametrálně odlišná od představ decizní sféry na vyšších hierarchických úrovních. Byť jednoduché a prvotní šetření ukazuje problémové oblasti, které je třeba při formování vzdělávací politiky a politiky rozvoje mít na zřeteli, na něž se stojí za to zaměřit v dalším výzkumu. Autorky v tomto ohledu přinášejí i příklady řešení a různých pojetí vzdělávacích politik ve vybraných evropských státech.

Dalším hlediskem, proč považujeme publikaci za originální, je poměrně zdařilý pokus o prostorovou dimenzi studie, tedy o zhodnocení regionálních rozdílů, specifík českého školství, o vnímání společných znaků venkovských škol oproti městskému prostředí. Přestože autorky hodnotí disparity školské sítě pouze v úrovni krajů (a bez kartografického vyjádření), je vzhled do problematiky i v takto základním členění v pedagogických vědách téměř ojedinělý. Zároveň se nabízí „provokativní“ otázka, zda má prostorovost v pedagogické studii „své místo“? Zda nemá být ocenění autorek za prostorové nazírání na problematiku změněno v pokárání, že měly svůj výzkumný tým obohatit o odborníka na prostorovost – geografa. Tento mentorský výrok však není míněn s vážností; má spíše naznačit blízkost a provázanost mnohých témat, skryté příležitosti k mezioborové spolupráci a hledání společných řešení. Jediná určitá absence geografa v týmu je patrná v některých pasážích oddílu Málotřídní školy – školy venkovské. Pomineme-li drobné faktografické chyby a nepřesné formulace – např. „Venkov není ohrožen nepříznivou věkovou strukturou“ (s. 110), není zcela jasné, proč jsou dlouhé pasáže zmíněného oddílu věnovány popisu socio-ekonomickému statusu obyvatel venkova, podobě venkovské rodiny apod. (které odborníka svádějí k dalšímu vyhledávání „nepřesných formulací“), když tyto poznatky nejsou dále diskutovány a vztahovány například k výsledkům šetření autorek. Snaha „komplexně popsat venkov“ čtenáře spíše odvádí od hlavního jinak velmi dobře zacíleného tématu.

Dojem určitého „přívazku“ pak přináší poslední oddíl knihy s názvem Řízení málotřídní školy. Tato, byť beze sporu velmi zajímavá a obohacující studie, je však bez výrazné návaznosti na předchozí části. Její zařazení je sice v úvodu vysvětleno tím, že se mělo jednat o dílčí část řešení grantového projektu, nicméně ve výsledku působí jako samostatná a do jisté míry za jiným účelem vzniklá práce. V případě, že by byla publikace editovanou sbírkou prací, tento rušivý dojem by zajisté nevznikl, ale zbylé části mají spíše povahu vzájemně se doplňujícího textu monografie, která si navíc velmi zdařile udržuje jednotnou stylistiku, ačkoli je dílem tří autorek.

Přínos publikace i dalších výstupů týmu je veliký, neboť poodhaluje dosud nedostatečně řešená témata a jejich potenciál mostů komunikace mezi obory i kroků ke vzdělávací politice citlivější k venkovským školám.

Literatura:

- DeYOUNG, A. J. (1987): The Status of American Rural Education Research: An Integrated Review and Commentary. *Review of Educational Research*, 57, s. 123–148.
- EMMEROVÁ, K. (2000): Malotřídky v současném prostředí českého venkova. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, U 3–4*. Masaryk University in Brno, s. 81–96.
- HINTNAUS, L., ed. (1969): Problémy výchovy a vzdělávání venkovské mládeže. *Sborník příspěvků z konference*. Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice, 252 s.
- TRNKOVÁ, K. (2006): Vývoj malotřídních škol v druhé polovině 20. století. *Sborník prací FF Masarykovy univerzity, U 11, Brno*, s. 133–144.

*Silvie Kučerová, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
v Ústí nad Labem, e-mail: silvie.kucerova@ujep.cz*

Tři sociální světy Jana Kellera jako výzva pro geografii. J. Keller: Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti. SLON, Praha 2009, 211 s. ISBN 978-80-7419-031-5.

Nejnovější kniha z myšlenkově i rozsahem bohaté produkce předního českého sociologa Jana Kellera *Tři sociální světy* navazuje na jeho předchozí studie o některých aspektech současné společnosti (Vzdělanostní společnost, Nejistota a důvěra, Vzestup a pád střední vrstev) v tom smyslu, že se zabývá obecně změnami sociální struktury současné postindustriální společnosti od společnosti industriální éry a odkrývá příčiny, které k těmto změnám vedou, a jak sociální vědy tyto změny zakrývají. Změny a jejich příčiny jsou poutavě přiblíženy v sedmi kapitolách.

Keller vysvětluje současné narůstání nerovností ve společnosti změnami v ekonomice, které s sebou přinášejí změny ve struktuře nabízených pracovních pozic. Společnost se polarizuje (fragmentuje) do nesouměřitelných světů stále více uzavřené elity, slábnoucí střední vrstvy bez možnosti proniknutí mezi elitu, ale s neustálou hrozbou pádu do třetí, deklasované vrstvy pracujících, kteří mají malé šance na sociální vzestup, a jejichž sociální svět je nepředstavitelně odlišný od světa elity.

Keller upozorňuje, že sociální struktura v západních společnostech se od 70. let 20. století mění od spojených, souměřitelných a jemně odstupňovaných nerovností do naprostých nesouměřitelností. Každý ze tří nejbohatších lidí světa vlastní více majetku než je celkový součet HDP čtyřiceti osmi nejchudších zemí světa. Sociální polarizace vzniká zvýšením zisků velkých podnikatelů a akcionářů na úkor mezd. Zatímco odměny a mzdy u nejužší postavených zaměstnanců rostou, u středně a nízko postavených zaměstnanců mzdy klesají a stagnují. Dále dochází k polarizaci mezi ekonomicky aktivními a mezi těmi, kteří byli z pracovního trhu vyloučeni. Příčinou, proč k sociální polarizaci dochází až v postindustriální společnosti, je fakt, že produktivita práce v různých odvětvích služeb z různých důvodů neroste tak rychle jako v průmyslu. Vyšších zisků proto firmy mohou dosahovat zpomalením růstu mezd svých zaměstnanců a zvýšením efektivity každého pracovníka. Keller v této souvislosti upozorňuje

na masový rozvoj neplnohodnotných (prekérních) pracovních úvazků (práce na částečný úvazek, na dobu určitou).

Rostoucí sociální polarizace v postindustriální společnosti je také podmíněna řadou dalších faktorů. Ekonomická globalizace, tedy ekonomická restrukturalizace a nová mezinárodní dělba práce, přesunula průmyslovou výrobu ze zemí rozvinutých do zemí rozvojových. Globalizace má vysoce ambivalentní dopady a prospěch z toho procesu mají hlavně ti nejbohatší. Rostoucí vzdělanost obyvatelstva přináší inflaci vysokoškolských diplomů a fakt, že při hledání zaměstnání již vysokoškolský diplom není přednost, ale povinnost. Neoliberální politiky redukují sociální stát a přenášejí tržní rizika z firem na zaměstnance. Bankám a dalším finančním institucím taková situace vyhovuje. Mohou poskytovat půjčky, úvěry a penzijní či jiné fondy jednak státu, jednak lidem, kteří se tak pojišťují proti nástrahám pracovního trhu, a jednak studentům, kteří k nalezení práce potřebují dostatečné (finančně nákladné) vzdělání. Sociální a vzdělávací systém se proto podle Kellera komercializuje.

Keller rozděluje sociální strukturu postindustriální společnosti na 3 sociální světy. Tím prvním je „kasta vyvolených“, tedy elita. Bohatí a privilegovaní příslušníci elity se stále více „izolují od zbytku společnosti. Mají svůj zvláštní způsob života, své vybrané školy pro potomky, své kompletní služby – bankovní, pojišťovací, cestovní a mnohé další – rezervovány pro vybranou klientelu. Neztrácejí svůj čas v prostředcích hromadné dopravy, žijí v bezpečí dobře chráněných čtvrtí“ (s. 62). Keller rozděluje elity na diskrétní (starší) a relativně novější, čerstvě zformované elity pomocné. Příslušníci diskrétních elit vzešli ze starobylých dynastií. Peníze sami nevydělali, ale zdědili. Nemají výdělečnou práci, o svůj majetek se nestarají. Náplní jejich života je především tvorba kulturního a sociálního kapitálu – studují prestižní školy, se sobě rovnými se setkávají v uzavřených klubech, velkou pozornost věnují studiu umění. Do pomocné elity podle Kellera patří špičkoví manažeři, politici, nejúspěšnější profesionálové či mediální celebrity všeho druhu. Příslušníci pomocné elity si, na rozdíl od příslušníků elity diskrétní, na své jmění museli vydělat sami a také nevystupují jako jednotná třída s kolektivním zájem a jejich příslušnost k elitě je více nejistá a nestabilní.

Druhým sociálním světem jsou deklasovaní. Přestože Keller jasně nedefinuje tuto sociální kategorii, dá se předpokládat, že mezi deklasované řadí dlouhodobě a opakovaně nezaměstnané či lidi s neplnohodnotným pracovním úvazkem. Nejedná se o sociálně homogenní skupinu lidí s třídním vědomím a schopností společné akce. Spíše než soudržnost panuje mezi deklasovanými obviňování trvale vyloučených z „flákačství“ a využívání sociálního systému od těch, kdo mají nějakou, i když nejistou, práci.

Třetí sociální svět představují diferencované střední vrstvy. Podíl této sociální kategorie v podmínkách postindustriální společnosti, na rozdíl od předcházejících dvou sociálních světů, klesá. Mezi příslušníky středních vrstev se řadí množství lidí s výrazně odlišným zaměstnáním či životním stylem. Společné třídní vědomí či identita zde proto logicky chybí. Heterogenní střední vrstvy Keller hrubě rozděluje na servisní třídu, jejíž příslušníci se snaží podobat elitě, početnější nižší střední vrstvy, kde cílem jejich příslušníků je nepropadnout do vrstvy deklasovaných a pestrá mozaika ostatních, kteří se nacházejí mezi oběma těmito póly.

S dílčími argumenty lze samozřejmě polemizovat, resp. pochybovat o jejich univerzální platnosti. Je např. obsazování pozic dříve zastávaných středoškolsky

vzdělanými pracovníky absolventy vysokých škol opravdu důkazem inflace vzdělání ve „společnosti nevzdělanosti“? Nedošlo zároveň ke změně náplně práce na těchto pozicích tak, že nyní využívají i kompetence získané vysokoškolským studiem? To však nevyvrací základní Kellerovu tezi o vzrůstajících nerovnostech, které přerůstají až v nesouměřitelnost. Keller také často upozorňuje na růst neplnohodnotných forem pracovních úvazků v západní Evropě. Nevěnuje ovšem žádnou pozornost pozitivním aspektům práce na částečný úvazek. Řada lidí volí neplnohodnotné úvazky kvůli skloubení pracovního a rodinného života, což má nezanedbatelné pozitivní důsledky např. ve vyšší plodnosti.

Jednoznačně pozitivně lze hodnotit uvedení významu prostoru a prostorových důsledků probíhajících změn v sociální struktuře. Předcházející Kellerovy studie totiž většinou patřily do velkého proudu sociologické literatury, která od prostoru zcela abstrahovala. Konkrétně Keller uvádí příklady vycházející ze studia sociálně-prostorové diferenciaci měst jako zřejmě jediného směru sociálněvědních výzkumů, který systematicky podchycuje (vzrůstající) nerovnosti ve společnosti. Každý sociální svět podle Kellera obývá specifickou část prostoru. Příslušníci elit se separují v objektech gated communities, deklasovaní jsou segregovaní v ghettech a heterogenní střední třídy obývají různorodé prostory. Keller zde ovšem správně uvádí, že gated communities nejsou v žádném případě doménou elit. Většina obyvatel gated communities sice patří k vyšším vrstvám, nalezneme ovšem i mnoho objektů gated communities, kde se koncentrují také sociálně slabší. Střední vrstvy si v podmínkách postindustriální společnosti utvářejí svůj sociální status podle místa bydliště. Více úspěšní se proto snaží rezidenčně separovat od těch méně úspěšných. Bohužel však autor již nerozebírá, zda a případně jak tyto prostorové souvislosti mohou ovlivňovat probíhající změny v sociální struktuře.

Kellerova kniha klade před (sociální) geografii nejednu výzvu. Na jedné straně nabízí ambiciózní závěry autora řadu příležitostí ke kritické diskuzi a konfrontaci s dosavadními geografickými teoriemi. Lze hovořit o univerzální změně sociální struktury, nebo se projevuje místní kontext? Na druhé straně Kellerova studie mění pohled na směr vývoje společnosti, jejíž prostorové aspekty geografie studuje. Změny struktury společnosti zpochybňují modely a způsoby uvažování o jejích prostorových souvislostech, které byly adekvátní pro industriální období. Jejich využitelnost musí být znovu ověřena, nebo musí být nahrazeny jinými, vhodnějšími přístupy. Oběma výzvám se budeme krátce věnovat.

Argumenty podporující autorovu teorii o sociální struktuře postindustriální společnosti vycházejí z různých studií především americké, britské, francouzské a německé společnosti. Historický vývoj, současná a minulá míra sociálních nerovností (i jejich příčiny) se v těchto společnostech liší. Lze proto očekávat, že také právě vznikající postindustriální společnost nebude v těchto zemích zcela stejná. Do jaké míry se Kellerův „ideální model“ blíží nebo bude blížit konkrétní místně a časově lokalizované společnosti? Globalizace a změny v globální dělbě práce však zároveň přinesly změny např. v čínské nebo indické společnosti (které, jak Keller uvádí, přebírají také roli hlavních konzumentů). Můžeme tedy v globálním měřítku hovořit o ztrátě střední vrstvy? Nedochozí zároveň s jejím úpadkem v evropských zemích k jejímu rozvoji v jiných částech světa?

Druhá výzva vyžaduje kritické zhodnocení dosavadní praxe geografických výzkumů. Změna společnosti, kterou studujeme, se musí projevit i ve způsobu, jakým ke změněné realitě přistupujeme. V některých pracích se stále setkáváme

s využíváním modelů Chicagské školy. Tyto modely zachycují prostorový vzorec společnosti s výraznou vzestupnou mezigenerační sociální mobilitou, a to především mobilitou imigrantů. Můžeme tento model používat i pro společnosti, kde již udržení sociální pozice rodičů je pro nastupující generaci úspěchem a v nichž jsou imigranti ze společnosti když ne přímo vylučováni, tak rozhodně nepředstavují skupinu, která může očekávat tak významný sociální vzestup? Lze využívat model, který nezahrnuje globalizaci a globální souvislosti změn sociální struktury v jednotlivých místech?

Jan Keller píše myšlenkově bohaté, inspirující a pro někoho až provokativní texty. Jeho práce významně vyčnívají v české sociologické literatuře, která někdy zůstává u jednoduchých komentářů „exaktních“ výsledků dotazníkových šetření nebo sčítání lidu. Právě proto bychom měli jeho knihy číst a hledat v nich inspiraci pro naše práce.

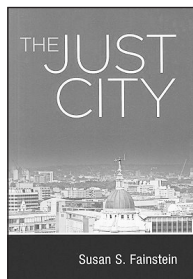
*Tomáš Brabec, Roman Matoušek, Univerzita Karlova v Praze,
e-mail: brabec1@natur.cuni.cz, roman.matousek@natur.cuni.cz*

Geografové a spravedlnost: probíhající debaty o prostorové spravedlnosti a spravedlivém městě

S. Fainstein: *The Just City*. Cornell University Press, Ithaca 2010, 232 s.
ISBN 978-0801446559.

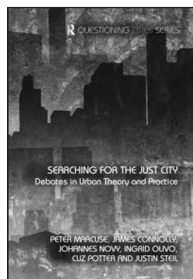
P. Marcuse a kol. (eds): *Searching for the Just City: Debates in urban theory and practice*. Routledge (“Questioning Cities Series”), New York 2009, 288 s.
ISBN 8-0415776134.

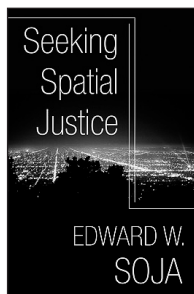
E. Soja: *Seeking Spatial Justice*. University of Minnesota Press, Minneapolis 2010, 280 s. ISBN 978-0-8166-6668-3.

V nedávné době byly vydány dvě autorské a jedna editovaná monografie zabývající se konceptem sociální spravedlnosti z geografického pohledu a aplikací tohoto konceptu v praxi, zejména v městském prostředí. Tři recenzované publikace umožňují konfrontovat myšlenky významných osobností geografie a urbánních studií. Publikace editovaná Peterem Marcuse a týmem doktorských studentů obsahuje kapitoly významných autorů jako jsou David Harvey, Susan S. Fainstein, James DeFilippis a další. Společná recenze tří publikací umožňuje představit široké spektrum pohledů současné kritické sociální vědy na sociální spravedlnost a to jak v abstraktní teoretické rovině, tak při prosazování normativních řešení reálných problémů.

Nejširší spektrum teoretických přístupů i příkladů problémů a reakcí na ně představuje kniha editovaná Peterem Marcuse *Searching for a Just City*. Problematika spravedlnosti a nespravedlnosti je představena jak v teoretických diskuzích, tak na procesech vedoucích k (ne)spravedlnostem a je dokumentována na řadě příkladů konfliktů z různých částí světa. Do teoretické části přispěla Susan Fainstein

i David Harvey. Jak ve své kapitole uvádí David Harvey (ve spolupráci s Cuz Potter), usilování o spravedlivé město je založeno na redefinování lidských práv. Zároveň je zdůrazňován význam diskurzu, zejména diskurzu spojeného s městským plánováním. V druhé části zaměřené na procesy vytváření (ne)spravedlností jsou uspořádány teoreticky ukotvené studie měst v různých částech světa. Pozornost je věnována otázce (ne)uznání některých skupin obyvatelstva a jejich nároků. Na příkladu izraelského města Beer Sheva je ukázáno rozdělení společnosti do tří kulturních skupin a jejich nerovné postavení v městském plánování. Zatímco

jedna skupina je specificky podporována, druhá je ignorována a třetí jsou její práva přímo upírána. James DeFilippis na příkladu New Yorku diskutoval ekonomickou spravedlnost, konkrétně úroveň mezd. Dokládá, že snižování mezd nemůže být zdůvodňováno (přinejmenším v New Yorku) nutností udržet vnější konkurenceschopnost, protože mzdy klesají v odvětvích a profesích, které k vnější konkurenceschopnosti na globálním trhu nepřispívají. Třetí část knihy pak představuje různé kontexty a problémy usilování o spravedlnost. Na závěr knihy je zařazena úvaha Petera Marcuse o klasických otázkách a nových výzvách v diskuzích o právu na město a spravedlivém městě.

Susan Fainstein, profesorka městského plánování na Harvard Kennedy School, propojuje teoretickou konceptualizaci „spravedlivého města“ a komparativní studii zaměřenou na hodnocení městského plánování ve třech globálních městech – New Yorku, Londýně a Amsterdamu. Susan Fainstein diskutuje principy, podle kterých by mělo být utvářeno sociální a fyzické prostředí spravedlivého města. Zdůrazňuje tři vzájemně neoddělitelné dimenze sociálně spravedlivého města: demokracii, diverzitu a rovnost (equity). Vyvážené naplňování všech těchto principů může samozřejmě často vést ke konfliktům při hledání hranic, kdy již tolerance a podpora diverzity může ohrozit reálnou rovnost, nebo kdy zdůrazňování demokracie může naopak rovnost ohrozit. Skutečně spravedlivé město však musí být zároveň demokraticky spravováno, garantovat rovnost ve společnosti a umožnit kulturní a jinou diverzitu.

Případové studie se zaměřují na hodnocení přeměn vybraných lokalit třech studovaných měst z pohledu demokratických procedur rozhodování, jejich vlivu na diverzitu městského prostředí a společnosti a důsledky na rovnost obyvatel. Struktura kapitol o těchto městech byla obdobná. Po představení vývoje města a jeho plánování od 60. let 20. století následovalo představení sledovaného příkladu (revitalizace Times Square v New Yorku, Dockland a přípravy olympijských her 2012 v Londýně, sídliště Bijlmermeer a oblasti Zuidas v Amsterdamu) a závěrečné zhodnocení. Slabinu případových studií vidím především v absenci metodologické kapitoly o komparativním výzkumu, která by srovnání třech měst v různých národních kontextech pozvedla na kvalitativně vyšší úroveň. Závěr, že Amsterdam dosahuje ze studovaných měst nejlepších výsledků v uplatňování principů demokracie, diverzity a rovnosti, je tak sice jednoznačně podpořen v narativních případových studiích, ale není již diskutován ve vztahu k možným omezením daných národními kontexty sledovaných změn (např. charakterem sociálního státu), výběrem případových studií a obecně výběrem faktorů, které jsou studovány, respektive těch, které byly opomíjeny. Susan Fainstein nenabízí radikální řešení ani nevyzývá k revolučním změnám, ale

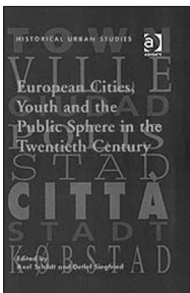
zaměřuje se na mechanismy, které mohou být uplatňovány i v rámci současného politického a ekonomického uspořádání. Její doporučení tedy nejsou tak radikální, jako je tomu např. u Davida Harveyho, zároveň jsou ale představitelnější a (minimálně krátkodobě) více uskutečnitelné. Fainstein ve své knize také přímo reaguje na Harveyho kapitolu v knize *Searching for a Just City*.

Poslední publikace přesahuje svým zaměřením rámec města, neboť má ambici propojit diskuze o spravedlnosti s geografii na všech měřítkových úrovních: od lidského těla až po globální systém. Ed Soja se svou prací hlásí k tradicím kritické sociální vědy, resp. kritické prostorové perspektivy (jako geografického příspěvku ke kritické sociální vědě). Ve své knize *Seeking Spatial Justice* autor rozvíjí svou myšlenku sociálně-prostorové dialektiky publikovanou v roce 1980. Jádrem knihy je teoretické zdůvodnění pojmu „prostorová spravedlnost“, protože vše sociální je zároveň prostorové a vše prostorové je zároveň sociální. Patrně nejvhodněji je tento koncept vystižen jako „nikoliv náhrada nebo alternativa ostatních forem spravedlnosti, ale spíše (představuje) dílčí zdůraznění a interpretační perspektivu“, která má podnítit nové myšlenky a má potenciál pro vytvoření určitých praktik (Soja 2010, s. 13). Prostorová spravedlnost jako koncept vychází z liberálních formulací sociální spravedlnosti ve městě od Davida Harveyho (1973) a z Lefebvrova konceptu „právo na město“. Teoretickou argumentaci doplňují příklady bojů o sociální spravedlnost. Např. lokalizační konflikty a formování občanských hnutí v Kalifornii i příklady spolupráce akademické sféry s občanskými aktivisty.

Otázkám sociální spravedlnosti se česká geografie věnovala (zatím) spíše okrajově. V posledním desetiletí se však i v Česku objevují obdobné sociální problémy a aktivity občanských hnutí. Vznik výše uvedených publikací byl ovlivněn (také) zapojením jejich autorů do aktivit těchto hnutí nebo výzkumem jejich vzniku a vývoje. Věřím, že se tato témata brzy objeví i v české geografii a že se čeští geografové zapojí do živé probíhající diskuze v anglo-americké geografii, která ve světové geografii dominuje.

*Roman Matoušek, Univerzita Karlova v Praze,
e-mail: roman.matousek@natur.cuni.cz.*

A. Schildt, D. Siegfried (eds.): European Cities, Youth and the Public Sphere in the Twentieth Century. Historical Urban Studies, Ashgate Publishing, Aldershot 2005, 162 s. ISBN 0754651738.

Recenzovaná publikace byla editována dvěma významnými odborníky působícími v oblasti studia soudobých dějin a kultury. Axel Schildt působí jako profesor na katedře historie na hamburské univerzitě a Detlef Siegfried je profesorem moderních německých dějin a kulturní historie na kodaňské univerzitě v Dánsku.

Publikace sestává z devíti kapitol, které představují samostatné články jednotlivých autorů studujících problematiku tří tematických oblastí v rámci celoevropské perspektivy. Kapitoly se přímo zabývají otázkami souvisejícími

s výraznými změnami, jež započaly koncem 19. století v důsledku velmi rychlého růstu evropských měst. Cílem knihy bylo propojení tří specifických tematických perspektiv, které mají tradiční pozici ve výzkumu jednotlivých evropských států ve 20. století. Jedná se o výzkum měst, a zejména metropolí, výzkum mládeže a politiky mladých lidí a výzkum veřejných prostor, včetně sociální komunikace. Východiskem publikace je spojení výše zmíněných oblastí do nového přístupu k soudobému výzkumu.

Velká expanze evropských měst způsobená masivní imigrací zapříčinila hledání nových „zdravých“ způsobů života ve velkých a často velmi přelidněných městech. Nejprve v Anglii, později i v ostatní Evropě se objevily intenzivní diskuze týkající se reformy bydlení, architektury a urbanismu. Výsledkem toho byla myšlenka tzv. „Garden Cities“ (Ebenezer Howard), koncept poprvé použitý v Anglii, který se později stal tématem diskuzí na celém evropském kontinentu. Tato diskuze probíhala napříč politickým spektrem a ideologiemi a definovala celkový vývoj po zbytek 20. století. Ve stejné době i mladí lidé, kteří byli v uvedených člancích definováni věkem 14–25 let, byli ohroženi negativními vlivy pokračujícího procesu urbanizace.

První kapitola zpracovaná oběma editory celé publikace je jakýmsi úvodníkem, který se snaží vysvětlit základní cíle a důvody vytvoření sborníku těchto příspěvků, včetně širšího pohledu na studium evropských velkoměst, mladých lidí a městských struktur. Následují studie a články z různých evropských států, přičemž jednotliví autoři se snaží vycházet z výše zmíněného přístupu a propojují vlastní studované otázky do širší problematiky. Druhá kapitola, jejíž autorkou je Bettina Hitzer, se zaměřuje na problémy venkovské mládeže proudící do Berlína na přelomu 19. a 20. století s cílem nalézt lepší příležitosti pro bydlení a práci. Autorka popisuje úsilí protestantského hnutí Innere Mission, snažícího se pomoci chudým a nevzdělaným mladým lidem integrovat se do života v hlavním městě.

Naopak třetí kapitola Davida M. Pomfreta podrobně studuje problematiku mladých lidí a městské politiky 1. poloviny 20. století na příkladu měst Nottingham (Anglie) a Saint-Etienne (Francie). Autor zde zmiňuje radikální hnutí mládeže (pravicová i levicová), která ve městech vyvolávají politické konfrontace často vedoucí až k násilným konfliktům. Ty ale nemohou být vykládány pouze jako důsledek špatné politiky města, neboť jde zejména o kulturní chování mladých a s tím spojené symbolické formy vyjadřování. Podobný příspěvek je představen ve čtvrté kapitole. Alfons Kenkmann zkoumal odštěpené hnutí mladých dělníků bojujících za druhé světové války s nacistickým režimem a Hitlerjugend. Autor také zmiňuje, že tito disidenti bojovali i s některými mladými z rodin střední třídy, kterým se říkalo Swingjugend (upřednostňovali americkou swingovou hudbu a oblékali se ve stylu anglických gentlemanů). Tyto problémy byly důsledkem politických represí fašistické diktatury a kultury bojovných mladých lidí, často z výchovných ústavů.

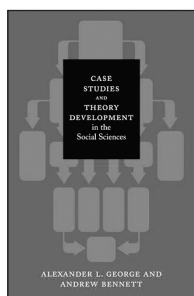
Dosud uvedené kapitoly představovaly životní styl mladých a vývoj v městském prostředí v kapitalistických zemích. Naopak dvě následující kapitoly Alexandra Mejstrika a Sándora Horvátha se věnují kulturnímu životu socialistické mládeže, včetně jejích vzorců spotřebního chování a plánování socialistického města pro mládež. Autoři to uvádějí na příkladu tzv. vídeňských Schlurfs a střetu západní módy a hudby s komunistickým režimem v 50. letech v maďarském Székesfehérváru.

Poslední tři příspěvky této publikace se věnují zejména mobilitě a orientování mladých lidí ve městech, stejně jako jejich preferencí veřejných či polo veřejných prostorů. Sedmá kapitola, jejímž autorem jsou Colin Pooley, Jean Turnbull a Mags Adams se zabývá rozvojem mobility a využíváním městských prostorů dětmi ve věku 10–11 a mládeží ve věku 17–18 let ve dvou městských regionech v severozápadní Anglii. Hans-Liudger Diemel, Malte Schophaus studují využívání vybydlených městských prostorů mladými lidmi, jejich význam pro mládežnickou kulturu a její vývoj během 20. století. Poslední kapitola od Alexandra Sedlmaiera studuje využívání obchodních domů jako setkávacího místa mladých lidí, které porovnává obchodní domy v Západním a Východním Berlíně od 70. do 90. let.

Všechny kapitoly dobře a provázaně hodnotí vývoj interakcí mezi městským prostředím, mladými lidmi a městskými strukturami v průběhu celého 20. století. Jsou zde představeny ukázkové případové studie využívající metody a techniky, které by podle samotných editorů mohly být přínosné pro výzkum „European metropolitan youth public sphere“. Do budoucna lze očekávat další rozšiřování oblastí výzkumu mladých lidí a městského prostředí. Může se například jednat o interakci masmédií a komunikačních technologií, jež ovlivňují modely mobility, územní návyky, ale i mentální mapy mládeže v metropolích či každodenní komunikaci – internet, mobilní telefony atp.

*Jakub Štáška, Univerzita Karlova v Praze,
e-mail: stastka.jakub@gmail.com*

A. L. George, A. Bennett: Case Studies and Theory Development in the Social Sciences. MIT Press, Cambridge (Massachusetts) 2005, 331 s. ISBN 0-262-57222-4.

Již před více jak pěti lety vyšla kniha dvou renomovaných amerických odborníků z oboru politických věd, která se snaží přiblížit využití příkladových studií jako nástroje k testování, a především vytváření teorií v sociálních vědách. Od svého vydání získala kniha významné ocenění „Giovanni Sartori Book Award“ a v neposlední řadě se též dočkala zhruba 370 citací v databázi ISI WOS (k 1. 7. 2011). Není bez zajímavosti, že pouze dvě citace vzešly z geografických časopisů. Podobně vlažného přijetí se však v mezinárodní geografické obci dočkaly i další významné publikace týkající se nomoteticky orientované kvalitativní metodologie (např.

Ragin 1987, 2000; King, Keohane, Verba 1994; Van Evera 1997; Gerring 2007). Z části lze za tímto postojem hledat příklon řady západních badatelů k postmodernismu odmítajícímu nomotetický přístup jako takový. Z části se však také zřejmě jedná o důsledek relativně malého důrazu na produkci teorií v geografii, což omezuje vývoj metod určených k jejich tvoření a testování. A právě proto je třeba hledat inspiraci i u autorů z politických věd či sociologie.

Samotná kniha se člení do tří částí a dvanácti kapitol, přičemž první část poskytuje rychlý náhled na možnosti (slabé a silné stránky) a dosavadní

využití případových studií v nomoteticky orientovaném výzkumu (primárně v oboru mezinárodních vztahů). Tato první část je následována užitečnou pedagogickou vsuvkou k dalším částem publikace. Druhá část knihy již přímo uvádí do způsobu provádění případových studií tak, aby bylo dosaženo jejich maximální efektivity ve vztahu k možnosti testovat či tvořit teorie. Třetí část představuje několik alternativních postupů ke standardním případovým studiím a navíc zahrnuje podnětnou kapitolu o filosofii vědy. Příloha knihy obsahuje stručný rozbor některých zdařilých případových studií, což čtenáři výrazně usnadní autodidaktické úsilí. Poněkud negativně vnímám absenci klasického seznamu literatury, který je řešen pouze formou poznámek pod čarou. V dalších částech recenze se zejména vyjádřím (i) k základnímu pojetí případových studií, (ii) k metodě „process tracingu“, kterou autoři považují za svého druhu unikátní, (iii) k významu typologických teorií a (iv) k filosofickému východisku autorů.

(i) Pokud doposud zásadní dílo v oblasti kvalitativní (leč nikoli postmoderní) metodologie (King, Keohane, Verba 1994) považovalo příkladové studie pouze za suplement ke standardním statistickým technikám, které navíc sloužily jako metodologický vzor i pro provádění případových studií, potom recenzovaná kniha zaujímá radikálně odlišné stanovisko. Aniž by autoři zpochybňovali význam a užitečnost statistických metod, považují případové studie za rovnocenné a v některých ohledech (zejména v odhalování kauzálních mechanismů a generování nových hypotéz) za výrazně lepší. Případové studie nejsou jen doplňkem, ke kterému saháme v případě datové nouze, nýbrž zcela svébytnou metodologií, která umožňuje získat závěry, které bychom jinými cestami nezískali. Navíc, tato zjištění mohou být dále rozvinuta jak v jiných případových studiích, tak za pomoci statistických a formálně-matematických metod. Lze tedy tvrdit, že tři hlavní přístupy k nomotetickému výzkumu (tj. formální modelování, statistické analýzy a příkladové studie) představují vzájemně komplementární techniky, které se mohou plodně doplňovat v jednom výzkumu (s. 34 a 35).

Autoři i přes svůj kladný postoj k případovým studiím upozorňují čtenáře (na rozdíl např. od Van Every 1997) v průběhu celé knihy na řadu jejich nedostatků. Některé z nich jsou v zásadě totožné s problémy statistických metod (např. opomenutí významné proměnné, záměna korelace a kauzace), zatímco jiné jsou primárně problémem výzkumů s malým počtem sledovaných jednotek (zejména problém „overgeneralization“, výběr nevhodného případu a neschopnost určit relativní váhu jednotlivých proměnných). Zdůrazníme, že kniha pojednává o metodách, které chtějí umožnit zobecnění svých zjištění i mimo množinu vyšetřovaných dat (což Levy 2008 považuje za esenci nomotetického přístupu), a proto zde případy nejsou chápány jakožto unikátní historické události, nýbrž jako „instance určité třídy (kategorie) událostí“ (George, Bennett 2005, s. 17). Konkrétní (např. Yom Kippurská) válka tak nebude chápána jako specifický a neopakovatelný dějinný moment, nýbrž jako zástupce určitého opakujícího se typu událostí (zde mezistátních válek). Právě tento přístup umožňuje překročit past idiografického popisu unikátních konfigurací sil a zájmů a vydat se směrem k odhalování mechanismů, jejichž působení lze očekávat i v ostatních případech stejného fenoménu.

Nicméně právě fakt, že případové studie jsou založeny na malém počtu studovaných případů, nutí k jejich strategickému výběru. Jak autoři zdůrazňují (s. 31), pokud statistické výzkumy mají snahu přiblížit charakteristiky

sledovaného souboru celé populaci, potom případové studie činí přesný opak. Proto při výběru případových studií upřednostňujeme nalezení maximálně podobných či odlišných případů, dále případů s extrémními hodnotami na nezávislé, ale i závislé proměnné a dále „nejvíce a nejméně pravděpodobných“ případů ve vztahu k testované teorii. Významným prvkem je též studium „deviantních“ případů, které mohou generovat nové hypotézy ve vztahu k doposud uznávaným teoriím, a představují tak zdroj teoretického rozvoje. Lze jen dodat, že hloubková (kvalitativní) analýza deviantních případů může být druhým krokem po provedení statistické analýzy. Ve třetím kroku potom mohou být do statistického modelu zpětně přidány do té doby opomíjené proměnné, na které ukázal právě výzkum deviantního příkladu.

(ii) Metody, které kniha představuje, lze rozdělit jednak podle toho, zda se jedná o analýzu několika případů mezi sebou (např. Millovy metody), nebo zda jde o analýzu vnitropřípadovou (kongruence a process tracing). Autoři upozorňují, že velkým hendikepem mezipřípadových analýz je obtížná kontrola přítomnosti neuvažovaných proměnných (s. 151), což má nejmýznější dopad na induktivní výzkum. Další osou dělení v knize uvedených metod je to, zda pracují s principem kovariace proměnných (např. Millovy metody, ale i kongruence), pročez nutně využívají podobnou logiku jako statisticko-matematické metody, a podléhají tedy i obdobné kritice a ty, které sledují kauzální proces a nikoliv jen pohyb (závislých a nezávislých) proměnných (process tracing).

Metodou, kterou autoři považují za v mnoha ohledech unikátní (čímž se vymezují oproti King, Keohane, Verba 1994) a velmi silnou, je právě metoda process tracingu (kapitola 10). Tato metoda nestaví na kovariaci jako kongruence či Raginova kvalitativní komparativní analýza (QCA) aj., nýbrž snaží se stopovat kauzální proces. Fakticky to znamená, že nesledujeme dichotomii vstup a výstup, ale především průběh procesu od prvního k druhému. Z toho plyne, že aby určitá teorie mohla být platná, musí souhlasit s celým řetězcem událostí. Pokud by například statistická studie zjistila, že 99 ze 100 kroků v určité posloupnosti odpovídá teorii a jen jedna jediná ne, zřejmě by to šlo považovat za potvrzení teorie. V případě process tracingu i jedna jediná odchylka vede k vyvrácení teorie. Nicméně process tracing není bez omezení. Jsou jimi jednak neschopnost určení vlivu té které proměnné v porovnání s jinou (což je obecný problém studií s malým počtem případů). Druhou slabinou je náročnost na data. Process tracing se v mnohém blíží tradičnímu historickému výzkumu s množstvím detailních informací a s nutností provádět vlastní archivní výzkum. Za vážnější překážku považují spíše bod druhý než první. Náročnost na datovou základnu může být mnohdy zcela zásadní a navíc nezapomínejme, že pozdější snaha převést zjištění z výzkumu do odborné publikace bude narážet na omezený prostor, který poskytují odborná periodika. Optikou autorů politických věd se tento problém zdá relativně nevýznamný, neboť přední časopisy tohoto oboru (International Security, World Politics, International Organization, aj.) akceptují články s rozsahem kolem 15 tisíc slov i více. Jelikož řada geografických časopisů poskytuje autorům menší prostor, může se toto stát pro geografy výrazným limitem pro uplatnění process tracingu. Otázkou je, nakolik bude využití process tracingu efektivní na samém začátku teoreticky orientovaného výzkumu. Mám za to, že prvotní testování teorií, jakož i jejich hledání může stavět na „kovariaci využívajících“ metodách, které budou teprve v další fázi doplněny o časově i empiricky náročný process tracing.

(iii) Zajímavým přínosem publikace je především zdůraznění role typologických teorií a na ně vázaného výzkumu (11. kapitola). Typologie, jakožto konfigurace proměnných, umožňují vytipovat případy pro detailní výzkum za pomoci process tracingu. V návaznosti na typologii případů lze provádět process tracing jako obdobu metod zkoumání maximálně shodných či naopak maximálně odlišných případů. Stejně tak lze uplatnit logiku „nejpravděpodobnějších a nejnepravděpodobnějších“ případů. Typologie navíc vybízejí k vytváření teorií středního dosahu, které považují autoři za užitečnější než velké obecné teorie, které přinejmenším postrádají preciznost a zároveň jen velmi obtížně mohou produkovat využitelné rady pro praxi (blíže 12. kapitola). Pokud akceptujeme, že se geografové mnohdy potýkají s působením přinejmenším několika proměnných zároveň, potom jsou právě typologické teorie slibnou cestou k oživení nomotetického výzkumu v geografii.

(iv) Pro řadu geografů seznámených s kritickým realismem bude jistě podnětná i kapitola věnovaná vědeckému realismu, jakožto filosofickému základu publikace. Mnohokrát zdůrazňovaný je zejména důraz na zkoumání příčinných mechanismů, jejichž poznání umožňuje pochopení fungování sociálních systémů. Uvedený směr vědeckého realismu by jistě intuitivně akceptovala řada českých geografů. Myslím, že jak v průběhu této kapitoly, tak i při čtení celé knihy si však čtenář několikrát položí otázku, zda opravdu chceme geografii nomotetickou, nebo idiografickou a jakou váhu, pokud vůbec, přisuzujeme teoriím. Kdyby nic jiného, položení si těchto otázek a hledání odpovědí na ně představuje důvod, proč si knihu přečíst. Zůstává smutným faktem, že když se česká geografie dotkla problematiky „idiografického versus nomotetického poznání“, otázky metodiky (nejenom) případových studií zůstaly na periférii zájmu (viz Hampl 2008; Sýkora 2008). Možná, že sám spor o povahu poznání je dnes již kontraproduktivní, avšak metodologické otázky nepřímou se vztahující k tomuto sporu mají zejména pro českou geografii enormní význam. Platí-li, že česká geografie je stále do značné míry inspirována nomotetičností pozitivismu, jak tvrdí Sýkora, Posová (2011), potom by recenzovaná publikace mohla umožnit zkvalitnění nomoteticky orientovaných případových studií. Lze se však obávat, že v českém prostředí spíše dominuje čistě „empiricistický“ ateoretický přístup, pro nějž jsou teorie a z nich plynoucí důraz na strategický výběr případů a následné zobecňování, jakož i hledání podmínek platnosti spíše nechtěným břemenem. Pokud by však česká geografie dokázala zužitkovat progresu na poli nomoteticky orientovaných případových studií, mohla by tím získat jistý punc originality v mezinárodním měřítku.

Celkově lze říci, že uvedená kniha by se měla stát „povinnou četbou“ zejména pro ty, kteří se nechtějí či nemohou angažovat ve statistických šetřeních a zároveň nerezignovali na „naturalistický vědecký přístup“. Chceme-li teorie tvořit a testovat, nemají-li se nám teorie stát pouze „povinným rámcem“ jinak čistě empirických prací, potom představuje uvedená publikace zdroj cenných rad a příkladů. Kniha jako celek je vyváženým souborem mnohdy originálních kapitol poskytujících popis a zhodnocení konkrétních metod. Za nejsilnější stránku knihy považuji možnost jejího takřka okamžitého využití pro pedagogickou praxi. Zároveň je však třeba říci, že se jedná o čtenářsky náročnou knihu, a mám za to, že pro „nováčky“ na poli kvalitativních metod není recenzovaná publikace nejvhodnějším úvodem do problematiky. Proto bych knihu nedoporučil pro základní semináře kvalitativních metod. Pro tento účel se spíše hodí

velmi přehledná publikace Gerring (2007) či česká publikace s přesahem do postmoderních kvalitativních metod Drulák a kol. (2008).

Literatura:

- DRULÁK, P. a kol. (2008): Jak Zkoumat politiku. Portál, Praha, 256 s.
- GERRING, J. (2007): Case Study Research: Principles and Practices. Cambridge University Press, New York, 265 s.
- HAMPL, M. (2008): Nomotetická nebo idiografická geografie, alternativnost nebo komplementarita? Acta geografica Universitatis Comenianae, 50, s. 19–31
- KING, G., KEOHANE, R., VERBA, S. (1994): Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research. Princeton University Press, Princeton, 300 s.
- LEVY, J. S. (2008): Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference, Conflict Management and Peace Science, 25, s. 1–18.
- RAGIN, C. (1987): The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative strategies. University of California Press, Berkeley, 218 s.
- RAGIN, C. (2000): Fuzzy-Set Social Science. University of Chicago Press, Chicago, 370 s.
- SÝKORA, L., POSOVÁ, D. (2011): Formy urbanizace: kritické zhodnocení modelu stadií vývoje měst a návrh alternativní metody klasifikace forem urbanizace. Geografie, 116, č. 1, s. 1–22.
- SÝKORA, L. (2008): Idiografická nebo nomotetická koncepce v geografii: kontraproduktivní spor o povahu a podstatu poznání. Geografický časopis 60, č. 3, s. 299–315.
- VAN EVERA, S. (1997): Guide to Methods for Students of Political Science. Cornell University Press, Ithaca, 136 s.

*Jan Kofroň, Univerzita Karlova v Praze,
e-mail: kofron@natur.cuni.cz*

W. Zuchiewicz: Neotektonika Karpat polskich i zapadliska przedkarpackiego. Wydawnictwa AGH, Kraków 2010, 234 s. ISBN 978-83-7464-336-8.

Známý polský geomorfolog a geolog profesor Witold Zuchiewicz z Krakova, autor více než 500 vědeckých publikací, se věnuje hlavně kvartérním tektonickým pohybům polské části flyšových Karpat a jejich severní předhlubně. Výsledky své dlouholeté práce z uvedených oblastí předkládá v syntetické, 234 stránkové, dobře vydané monografii nazvané „Neotektonika polských Karpat a karpatské předhlubně“, která vyšla koncem roku 2010.

Recenzovaná knižní publikace formátu A5 je rozdělena do šesti částí. Analyzuje neotektonické procesy na základě bohatého, interdisciplinárně získaného materiálu. Po stručném úvodu a základních geologických informacích o stavbě a vývoji polského segmentu Vnějších Západních Karpat, nasunutých na badensko-panonské sedimenty severní karpatské předhlubně, následuje druhá část knihy. Autor v ní rozebírá mnoho geomorfologických problémů ve vztahu k neotektonice. Mimo jiné diskutuje zarovnané povrchy, strukturně podmíněná údolí, morfometrické analýzy, deformace podélných profilů říčních teras, periodicitu kvartérních tektonických pohybů, úlohu tektonického a klimatického faktoru při vzniku teras, tektonickou aktivitu ve světle morfometrických analýz a uvádí regionální příklady

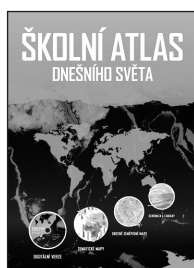
ze čtyř vybraných území. V této části knihy jistě naše geomorfology zaujme i pasáž věnovaná zarovnaným povrchům (s. 19–32), na jejichž existenci, resp. spíše počet, vývoj a stáří jsou i u nás odlišné názory. W. Zuchiewicz je názoru, že vývoj reliéfu flyšových Karpat probíhal plynule bez vývoje (potřeby vzniku, nezbytné nutnosti vzniku) zarovnaných povrchů (s. 30). I když tento názor zřejmě nenajde všeobecné pochopení, je zajímavý a může vést i k těmto úvahám, resp. stimulovat další výzkumy. Sám jsem však názoru, že zarovnané povrchy v Karpatech existují, včetně jejich flyšové části. Podrobnější, a tím i přijatelnější vysvětlení jejich vzniku a vývoje (včetně počtu) si ale vyžaduje dalších, alespoň ve vybraných (klíčových) oblastech podrobných geomorfologických výzkumů, založených na interdisciplinární spolupráci.

Třetí, geologická část recenzované monografie mluví mimo jiné o mladých zlomech a tektonických puklinách v polské části Karpat a severní karpatské předhlubni a uvádí regionální příklady z Oravské kotliny. Další dvě části knihy se zabývají geofyzikální a geodetickou problematikou ve vztahu k neotektonice území. Půlstránkový závěr knihy mohl být jistě delší. Rozsáhlý seznam literatury má 52 stran. Publikace je bohatě dokumentována barevnými, počítačově zpracovanými mapkami a grafy (celkem 93) a tabulkami. Jistě se dočká dalšího vydání, v němž bychom přivítali soubornou tabulku vertikálních tektonických pohybů (např. z období pliocénu, spodního, středního a svrchního pleistocénu a holocénu) alespoň ve vybraných oblastech polských flyšových Karpat. Recenzovaná publikace dobře poslouží i při výzkumech Karpat u nás a jistě bude hodně citována. Lze ji hodnotit vysoce kladně a autorovi blahopřát.

Tadeáš Czudek, Brno

M. Hanus, L. Šídlo a kol.: Školní atlas dnešního světa.

TERRA, Praha 2011, 192 s. ISBN 978-80-902282-6-9.

Když nakladatelství TERRA vydalo na přelomu tisíciletí již druhé vydání Školního atlasu dnešního světa (ŠADS) navazující na dřívější publikace Dnešní svět vycházející od roku 1993, drtivá většina učitelů, žáků i studentů to přivítala s nadšením. Tehdy byl totiž prakticky jediným komplexním atlasovým dílem určeným pro školy Školní atlas světa z produkce Kartografie Praha. V něm ale nebyla jednotlivá geografická témata doprovázena vysvětlujícím textem a nebyla následně doplněna množstvím fotografií, schémat, grafů, tabulek a především tematických map. Toto všechno

naopak tehdejší ŠADS měl. Navíc byl doplněný o dříve v atlasech neobvyklý slovníček pojmů či tabulkový přehled zemí s uvedením jejich nejdůležitějších charakteristik. Výsledkem bylo časté používání publikace i vysokoškolskými studenty geografie. Zkrátka tento atlas nastavil vysokou laťku pro školní atlasovou tvorbu na českém trhu. V roce 2011 vydalo nakladatelství TERRA ŠADS znovu, s poněkud změněnou koncepcí a zaměřením. Jak si stojí nové vydání v porovnání s tím posledním, deset let starým, i samo o sobě?

Atlas má rozměry 240×310 mm. Oproti zvyklostem nepatrně delší kratší strana (způsobující mimochodem nekompatibilitu s běžně dostupnými ochrannými plastovými obaly) je výsledkem orientace celého atlasu na šířku. Toto neobvyklé řešení bylo motivováno snahou o lepší čitelnost map v oblasti hřbetu, kde nezřídka docházelo ke ztrátám kartografické informace. Účel byl splněn, nicméně leckterému čtenáři může listování atlasem připomínat listování v trhacím kalendáři. Dílo má logické členění na čtyři sekce: člověk a příroda, člověk a společnost, Země na mapách a přílohy. Každá z barevně odlišených sekcí je dále členěna na kapitoly, ty dále na tematicky zaměřené dvoustrany. Barevné a grafické rozlišení jednotlivých kapitol je prvkem, který významně zjednodušuje orientaci v atlase. Díky tomu se ale při pohledu na atlas z boku zřetelně jistá nerovnováha – zatímco sekce člověk a společnost zabírá 76 stran, sekce člověk a příroda jen 22. Oproti předchozímu vydání naopak přibyla sekce Země na mapách, která v současné podobě čítá stran 56. V ní uvedené obecně zeměpisné, politické (včetně administrativního členění vybraných států), případně jiné tematické mapy dělají ze ŠADS vlastně plnohodnotný atlas světa použitelný i pro výuku fyzického zeměpisu regionů, což s vydáním z roku 2001 možné nebylo. Jediné, co je jinde běžné a zde stále chybí, jsou obecné a matematické základy kartografie (zobrazení, měřítko, principy pořizování dat a následné tvorby map).

Oproti vydání z roku 2001 doznala změn především jednotlivá témata. Některá byla sloučena do jedné dvoustrany, některá naopak přibyla (např. vzdělání či věda a výzkum – tedy součásti ve výuce poměrně často opomíjeného, avšak v dnešním světě stále významnějšího kvartéru nebo kvintéru – nebo jádrové a periferní oblasti). Naopak vypadla témata jako např. krajina (stabilita, vývoj...), výživa (kalorický příjem, hlad, přístup k pitné vodě...), index lidského rozvoje (HDI) či památky UNESCO. Přitom právě tato témata velmi napomáhají k rozvoji nejen geografického myšlení a myšlení v souvislostech, ale i obecných občanských dovedností (např. diskuze). Na nich lze totiž při výuce vhodně dokumentovat interakce příroda–člověk (či člověk–příroda), podmíněnost rozvoje společnosti přírodními podmínkami i kulturně-historickými aspekty na úrovni makroregionů i celého světa nebo např. problematiku zahraniční pomoci rozvojovým regionům. Navíc regionalizace světa (tedy téma prostupující prakticky každou oblastí výuky zeměpisu) může být zčásti založena i na těchto (HDI, kalorický příjem) ukazatelích – např. bohatý Sever versus chudý Jih. Zcela vynechány opět zůstaly např. geomorfologie nebo geologické složení Země, samostatná dvoustrana by napříště mohla být věnována např. přírodním rizikům (sesuvy půd, povodně, tropické cyklóny, tornáda apod.), procesu global shift nebo novým přístupům ke studiu hospodářství jako jsou globální hodnotové řetězce a výrobní sítě. Jistě se najde spousta témat, která by ten či onen učitel rád v ŠADS viděl, na druhou stranu je také nutné vzít v potaz nezbytnost výběru, daného zamýšlenou univerzálností použití atlasu, i jeho výslednou cenu. Co však lze z hlediska výuky hodnotit jednoznačně negativně, je absence úvodních shrnujících textů u téměř všech tematických dvoustran. Tyto texty navíc obsahovaly i odkazy na další příbuzná témata, díky čemuž bylo možné jednotlivé kusé poznatky účinněji propojovat. Naopak svůj smysl má umístění definic nejdůležitějších pojmů přímo na dvoustraně namísto v dosavadním závěrečném slovníku pojmů. V důsledku významné absence textových polí se nelze ubránit pocitu, že na některých místech stran zůstává

možná až příliš bílého místa. Všeobecně je ale grafická úprava atlasu účelná a dobře napomáhá přehlednosti, a to jak na jednotlivých dvoustranách, tak i na úrovni celé knihy.

Z kartografického hlediska je nutno konstatovat, že mapy jsou v ŠADS zpracovány vesměs kvalitně. Údaje byly dle vyjádření autorů použity co možná nejaktuálnější (zohledněna např. existence Kosova, pro nějž nicméně často data chybí), i tak by ale bylo vhodné u většího počtu map uvést rok, ke kterému jsou data platná, zejména byla-li nejčastěji použita ta z rozmezí let 2006–2010, během něž došlo, především v hospodářství, k významným změnám. Diskuzi může vzbudit použité měřítko u některých map, které spolu s občas nevhodně použitými barvami výrazně snižuje čitelnost mapy. Přínejmenším rozpaky pak vzbuzuje použitý znak v případě některých kartodiagramů (obyčejná tužka pro průměrné roční výdaje na vzdělání, aktovka pro hodnotu příjmu ze zahraničního cestovního ruchu nebo např. razítko pro počet patentovaných vynálezů). Vyroženě nevhodný je klad listů pro obecné zeměpisné mapy regionů Asie na s. 132 a Afriky na s. 148–149, kde dále zcela chybí hospodářsky důležitý region jižní Afriky. Při důkladné znalosti příslušných jevů lze také dále v mapách nalézt faktické chyby (např. v mapě Česka na s. 124 chybějící část fungující železniční tratě) či kartografické chyby (významné topologické nepřesnosti průběhu linií daného zejména nevhodně nastavenými parametry jejich generalizace v prostředí GIS). Proti zaběhlým kartografickým zvyklostem je užití slova „Legenda“ v hlavičce legendy a též zarovnání popisu měřítko – u možná většiny map.

Jako svým způsobem převratné je možné v souvislosti se ŠADS vnímat dva počiny: digitální verzi na DVD a schéma výuky dle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (RVP ZV). Na DVD se nenachází pouze digitální verze atlasu, je doplněna o animované a interaktivní mapy a oproti tištěné verzi je významně rozšířena i textová část (např. informace o státech). Samozřejmostí je možnost zoomování map i otevření většího počtu různých map najednou, např. za účelem snadnější vzájemné komparace. Autoři navíc slibují i aktualizace. V souvislosti se stále hojnějším využíváním dataprojektorů a interaktivních tabulí na českých školách je vytvoření digitální verze zcela jistě v souladu s dnešními trendy a snad bude nápomocno žákům i učitelům. Výhradně pro učitele – a nikoliv pouze pro učitele zeměpisu – bylo vytvořeno schéma výuky dle RVP ZV, které usnadňuje učitelům orientaci ve vzdělávacím obsahu zeměpisu a umožňuje mu lepší plánování i lepší koordinaci plnění mezipředmětových vztahů s kolegy. Znázorňuje, kterých jiných předmětů a jak moc se dotýká právě probírané zeměpisné téma a jak k lepší realizaci jeho obsahu může pomoci ŠADS.

ŠADS je nepochybně kvalitně zpracovaným dílem, které snese srovnání s libovolným jiným českým školním atlasem a v lecčems jej dokonce převyšuje. Oproti předchozím vydáním byl významně modernizován, a to jak z hlediska obsahu, tak koncepce – i když se některé změny nejeví jako nejšťastnější. Jaké má tedy nové vydání ŠADS vyhlídky? Jisté renomé si mezi účastníky vzdělávacího procesu svými dřívějšími vydáními získal, nicméně dnes již existuje na českém trhu zeměpisné literatury mnohem pestřejší nabídka, než jaká byla před deseti lety. Konkurence navíc do svých novějších atlasů zapracovala některé dřívější konkurenční výhody ŠADS zmíněné výše (tematické mapy, fotografie či průvodní texty). A protože atlas je určen pro použití v – jak praví

známé klišé – dlouhodobě podfinancovaném sektoru školství, je důležité zmínit i cenu. A ta je bohužel nejvyšší ze všech zeměpisných školních atlasů na českém trhu a ještě se může výrazně navýšit při zakoupení licence na digitální verzi atlasu.

Navzdory všem kritickým připomínkám i kvůli všem pochvalným vyjádřením ale nakonec popřejme Školnímu atlasu dnešního světa mnoho spokojených uživatelů – učitelů, rodičů a především žáků a studentů, neboť právě oni se prací s ním učí lépe rozumět ne jen zeměpisu, ale celému dnešnímu světu. A pokud navíc použijí kritického myšlení, budou mu jistě rozumět lépe než dobře.

*Jan Hátle, Univerzita Karlova v Praze,
e-mail: hatle@natur.cuni.cz*